International Scientific and Practical Conference Samarkand Institute of Economics and Service

Vol. 1 Issue 1 | pp. 254-256 **| ISSN:** XXXX-XXXX

Available online @ https://globalconf.net/index.php/samisi

Article

The Economic Essence of the Customs Procedure of Processing within the Customs Territory: From a Customs Privilege to a Financial Instrument

Buranov Husniddin Husenovich*

1. Independent Researcher, Tashkent State University of Economics (TSUE)

* Correspondence: buranovhusniddin1@gmail.com

Abstract: The paper analyses modern approaches to the economic essence of the inward processing customs procedure and compares the experience of Türkiye and China. The procedure is proposed to be assessed not as a mere customs duty relief but as a financial instrument that reconciles the financial interests of enterprises and the state; separate efficiency criteria are substantiated for processing for domestic consumption and for export.

Keywords: inward processing, customs relief, financial instrument, fiscal effect, value added, export, domestic consumption.

Citation: Husenovich, B. H. The Economic Essence of the Customs Procedure of Processing within the Customs Territory: From a Customs Privilege to a Financial Instrument. International Scientific and Practical Conference Samarkand Institute of Economics and Service 2026, 1(1), 254-256.

Received: 22th Aug 2026
Revised: 26th Sept 2026
Accepted: 28th Oct 2026
Published: 22nd Nov 2026

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

1. Dolzarbligi

Global qiymat zanjirlarining kengayishi va korxonalar tomonidan xomashyo hamda butlovchi qismlarning turli mamlakatlardan xarid qilinishi bojxona siyosatining iqtisodiy mazmunini o‘zgartirmoqda. Bunday sharoitda qayta ishlash bojxona rejimi oddiy bojxona protsedurasi emas, balki ishlab chiqarish, tashqi savdo, davlat moliyasi va korxona moliyasini bog‘lovchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Jahon savdo tashkilotining Savdoni yengillashtirish to‘g‘risidagi bitimi inward processing‘ni ishlab chiqarish, qayta ishlash yoki ta’mirlash va keyinchalik eksport qilish uchun olib kiriladigan tovarlarni import bojlari va soliqlaridan to‘liq yoki qisman shartli ozod qilish yoxud bojni qaytarib olish imkonini beruvchi protsedura sifatida belgilaydi [1].

2. Ilmiy yondashuvlar

2020-yildan keyingi adabiyotlarni to‘rt yo‘nalishga ajratish mumkin: (1) eksportni rag‘batlantirish yondashuvi (Aslan va Dinçer, 2020) [2]; (2) import xarajatlarini kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish yondashuvi: Turgut (2023) tadqiqotida rejimdan foydalangan korxonalar menejerlari o‘rtasida xalqaro raqobatbardoshlik va mahsulot innovatsiyasi o‘rtasida statistik ahamiyatli ijobiy bog‘liqlik aniqlangan [3]; (3) tashqi savdo va makroiqtisodiy barqarorlik yondashuvi, unda rejim importga qaramlik, joriy hisob va budjet taqchilligini avtomatik oshirishi to‘g‘risidagi xulosa yetarli darajada tasdiqlanmagan; (4) moliyaviy-hisob yondashuvi (Coskun, 2024) [4]. Har bir yondashuv rejimning faqat bir qirrasini baholaydi: masalan, faqat eksport hajmiga tayangan baholash imtiyozning fiskal samaradorligini, korxonaning moliyaviy natijalarini va ichki ishlab chiqarishda yaratilgan qo‘shilgan qiymatni yetarli hisobga olmaydi. OECDning savdoni yengillashtirish ko‘rsatkichlari [5] esa protseduralar sifatini o‘lchaydi, ammo

korxona moliyaviy natijalari va budjet samaradorligini qamrab olmaydi, shu sababli ular moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan to‘ldirilishi zarur.

3. Xorijiy tajriba

Turkiyada rejim (DİR) shartli ozod qilish va qaytarib berish tizimlari orqali amalga oshiriladi; boj va soliqlarning vaqtincha undirilmasligi korxonaga bu mablag‘larni ishlab chiqarishda ishlatish, ya’ni qisqa muddatli likvidlikka ta’sir qilish imkonini beradi. Aslan va Dinçer (2020) ma’lumotiga ko‘ra, avtomobil va maishiy texnika tarmoqlarida DİR doirasidagi 28 mlrd AQSH dollarlik import 65 mlrd dollarlik eksport bilan bog‘langan (nisbat taxminan 2,3) [2]. Xitoyda 2025-yilda qayta ishlash savdosi eksporti 5,2633 trln yuan (+4,9%), importi 3,2527 trln yuan (+12,7%) bo‘lgan [6]; rejim maxsus bojxona nazorati hududlari, bonded import va chiqish normalarini nazorat qilish bilan birga qo‘llanadi. Ikkala mamlakatda ham davlatning fiskal manfaati bekor qilinmaydi: u shartli yengillik shaklida saqlanadi va tovar belgilangan muddatda eksport qilinmasa, boj undiriladi.

4. Mualliflik yondashuvi

Qayta ishlash bojxona rejimi «bojxona to‘lovlarini kamaytiruvchi imtiyoz» sifatida emas, balki kelgusidagi iqtisodiy va fiskal natijalarni shakllantiruvchi moliyaviy instrument sifatida baholanishi lozim. Bunda zanjir quyidagicha: bojxona yengilligi → aylanma mablag‘lar va ishlab chiqarish tannarxi → ishlab chiqarish va eksport hajmi, qo‘shilgan qiymat → korxona foydasi va soliq bazasi → davlatning yakuniy fiskal natijasi. Shunga ko‘ra «qancha bojxona to‘lovi undirilmadi?» degan savol o‘rniga «berilgan yengillik hisobiga qancha qo‘shimcha moliyaviy-iqtisodiy natija yaratildi?» degan savol asosiy bo‘ladi. Eksport samaradorligini Keks = Eeksport / Ixomashyo nisbati bilan o‘lchash mumkin, biroq u yagona mezon bo‘la olmaydi va mahalliy qo‘shilgan qiymat ulushi, foyda, rentabellik, bandlik hamda budjetga tushadigan boshqa soliqlar bilan to‘ldirilishi kerak.

5. Eksport va ichki iste’mol uchun qayta ishlashning farqi

Ikki yo‘nalish bir xil iqtisodiy natija bermaydi. Eksport yo‘nalishida asosiy indikatorlar eksport hajmi va tushumi, eksport rentabelligi, eksport tarkibidagi qo‘shilgan qiymat va geografiyaning kengayishi; ichki iste’mol yo‘nalishida esa import o‘rnini bosish, bojxona to‘lovlarini kechiktirib to‘lash, ichki ishlab chiqarish hajmi, mahalliy qo‘shilgan qiymat, ichki bozorni ta’minlash, korxona rentabelligi va budjetga qo‘shimcha soliqlardir. Tadqiqotdagi hisob-kitobga ko‘ra, 1 dollarlik saqich tayyor mahsuloti to‘g‘ridan-to‘g‘ri import qilinganda 0,3 dollar, xomashyo sifatida olib kirilib qayta ishlangandan keyin import qilinganda (xomashyo qiymati va stavkalaridan hisoblanganda) 0,143 dollar import boji to‘lanadi. Bu ichki iste’mol uchun qayta ishlashning fiskal ta’siri eksport yo‘nalishidan farq qilishini ko‘rsatadi.

6. Xulosa

Muallif tomonidan qayta ishlash bojxona rejimiga quyidagi ta’rif taklif etiladi: bu - tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining import qilinadigan xomashyo, material va boshqa ishlab chiqarish resurslarini bojxona to‘lovlarining to‘liq yoki qisman yengillashtirilgan shartlarida qayta ishlashiga imkon berish orqali korxonaning moliyaviy xarajatlarini optimallashtirish, qo‘shilgan qiymat yaratish, eksport va ichki bozor samaradorligini oshirish hamda yakunda davlatning fiskal manfaatlarini ta’minlashga qaratilgan moliyaviy-iqtisodiy va bojxona mexanizmi. Rejim samaradorligini baholashda berilgan bojxona yengilligi bilan uning evaziga shakllangan iqtisodiy natija o‘rtasidagi nisbat asosiy mezonlardan biri bo‘lishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jahon savdo tashkiloti. Savdoni yengillashtirish to‘g‘risidagi bitim (Agreement on Trade Facilitation).
2. Aslan, Dinçer (2020). Turkiyada qayta ishlash rejimining avtomobil va maishiy texnika tarmoqlariga ta’siri. [jurnal va nashr ma’lumotlarini qo‘shing]
3. Turgut (2023). Bojxona hududida qayta ishlash rejimidan foydalanuvchi korxonalar bo‘yicha empirik tadqiqot. [nashr ma’lumotlarini qo‘shing]
4. Coskun (2024). Qayta ishlash rejimining buxgalteriya va soliq hisobi jihatlari. [nashr ma’lumotlarini qo‘shing]
5. OECD (2025). Trade Facilitation Indicators: Monitoring Policies 2025.
6. Xitoy Milliy statistika byurosi. 2025-yil statistik ma’lumotlari; Xitoy Bojxona bosh boshqarmasi savdo rejimlari statistikasi, 2025-yil dekabr.